

תגובה לתגובה מאת מחבר "גידולו של גדול"

ד"ר חיים

יודם ענב תשתה חמר' (דברים לב, יד)

הכותב נ"י מתחיל את משאו בקושיא על העורך של "המעין": אם העורך מסכים לדבריו של פרופ' זאב לב ז"ל שכשמתארים אדם צריכים לומר דווקא את כל האמת, למה כשמדפיס הוא הספדים ברבעונו המכובד אינו דורש שיוזכרו תכונותיהם השליליות של הנספדים? ועוד, למה פרופ' לב ז"ל עצמו לא ביקר בהוצאתו את ספרי MAKING OF A GODOL, אשר יש בו בהחלט דברים הראויים לביקורת, ואפילו לביקורת קשה - וכראיה לכך מביא הכותב דברים ששמע מאת הרב משה שטרנבוך שליט"א, ראב"ד העדה החרדית², שלמרות שאינו אוסר את ספרי יש לו ביקורת קשה עליו. כך היקשה הכותב לשאול. על קושיותיו אלו אענה אני במה דאמרי אינשי על המילה הארמית "חמרא", שיכולה להיתרגם "חמור" ויכולה להיתרגם "יין"³: איך יודעים אם מדובר ביין או בחמור? מסתכלים ב"קונטקסט" (=בהקשר) של ה"חמרא", דהיינו, איפה ה"חמרא" נמצא: אם הוא באורווה הנה הוא חמור, ואם הוא במרתף הרי הוא יין. כמו כן, כשקובעים איך לתאר דבר צריכים לדון בקונטקסט שלו: אם בהספדו של אדם קיימין מונים את מעלותיו של הנפטר ולא את חסרונותיו, ומאידך, אם רוצים להגיש לקורא דמות היסטורית של אדם, הקונטקסט מחייב לתאר אותו כמו שהוא עם מעלותיו ועם מגרעותיו. וכך, אם כותבים הערכה על איזה ספר לגופו של הספר צריכים לפרט גם את אורותיו וגם את צלליו, אך אם מרצים על הוצאת איסור על ספר, שלפי דעת המרצה הוא ספר טוב והאיסור עליו איווולת - אין שום צורך לפרט את חסרונותיו של הספר.

כך בדיוק עשה פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל במאמר הערכה על ספרי ב"המעין" טבת תשס"ד (מד, ב עמ' 81 ואילך), שבו ביקר את ספרי בחזקה: הוא משך בקשתו המלומדת וירה בספרי שלושה חיצים, אשר אחד מהם דומה ממש בכוח ההרס שלו לחרב ולחנית שנטה הכותב נגד ספרי, דהיינו פקפוק באמינותם של המקורות מהם שאבתי את החומר, ואף ב"ספקולציות הרעועות ובניסיונות לפלפל במוטיבציות של אנשים (גדולי תורה)". וכך כתב שם פרופ' ברויאר (עמ' 82):

אתגר אחר שלא עמד בו המחבר נוגע בטיב התייעוד המדעי. דברים רבים מאוד המובאים בספר מבוססים על דברים שבעל פה... אולם דומה כי במסירת דברים שיצאו מפי ראש ישיבה או מורה הוראה, עד מפי עד מפי עד, חייב החוקר בזהירות משנה: שמא לא הובן הדבר כהלכה, שמא הוסיפו

- 1 שהכותב נ"י קוראו בשם "התהוותו של גדול" - אבל על זה עוד להלן.
- 2 שהעורך ציין, בהערת שוליים על עמ' 103 בתוך הצגת הרצאתו של פרופ' לב, שהרב "שמבין אנגלית קרא את הספר כולו והכשיר אותו".
- 3 ועי' עירובין נג, ב "גלילאה שוטה, חמר למירכב או חמר למישתי"?

על דבריו או גרעו מהם, איש לפי הבנתו ונטייתו... יתר על כן, יש בספר שפע השערות וניחושים ללא יסוד במקורות אותנטיים...

אכן הדבר המעניין הוא, שבעוד שהכותב נ"י מסיק שיש בספר בכדי לגרום לנזק רב בעיקר למי שיקראהו **עד תומו** - מסקנתו של פרופ' ברויאר ז"ל היתה שונה מן **הקצה אל הקצה** (עמ' 85):

אחרי הכל, עם סגירת הספר לאחר שקראנו בו **עד תומו**, מחווררים חולשותיו וצלליו ומבהיקים הישגיו ואורותיו. מה איפוא המסר שהוא משאיר בתודעתנו? המסר הוא גדולתו ופריחתו של עולם התורה בליטא בתקופת שיא פריחתו, כשהישיבות היו במיטבן, וכשעל ספסליהן ישבו בחורים גדולי תורה ויראה...

בהנחה שהכותב לא ראה את הערכתו של פרופ' ברויאר ז"ל, הוא בוודאי גם לא ראה את תגובתי להערכתו ההיא ("המעין" ניסן תשס"ד [מד, ג] עמ' 63 ואילך). בתגובתי אני מבאר למה הסתמכתי גם על מקורות קלושים, והוספתי שם שלכן אני מביא על כל דבר ודבר את שם אומרו, ועל הדברים שניחשתי הדגשתי שהם רק השערותיי בעלמא - בדיוק כדי שהקורא יוכל להחליט לעצמו על מה לסמוך, מה להשאיר בספק ומה לדחות. ואין צורך לחזור על הדברים, רק אבקש מהכותב נ"י שיעיין שם.

על כל פנים, גם ממשמעות דברי הרב שטרנבוך שליט"א, דברים שהכותב הוציא ממנו תוך כדי העלמת שמו - רואים שלא חזר בו הראב"ד מהכשרו. קודם כל, אני נוטה לסבור שהכותב נ"י לא דייק בדבריו של הרב, ושהוא אמר "הספר מכיל דברים טובים מאוד אך גם דברים רעים" (ולא "דברים טובים אך גם דברים רעים מאוד"), כציטוטו של הכותב). יש לי הוכחה ברורה לכך, כי אחרי שהראב"ד קרא את ספרי **עד תומו** נזדמן לי לשבות אצל חתני בהר נוף בשכונתו של הראב"ד, והתפללנו בבית מדרשו, "בית כנסת הגר"א". אחרי התפילה, כשהיינו אנחנו, יחד עם מאות המתפללים, בדרכנו לעבור על פני הרב בתוך בית המדרש לברכו ולהתברך ממנו ב"שבת שלום", והוא ראה אותי מתקרב, קרא לעברי בקול רם ובאוזני עשרות האנשים שהצטופפו שם: "ר' נתן, תמשיך לכתוב, כי אין אחר שיכול לכתוב כל כך טוב כמוך!" ופעם אחרת אמר לי שהוא מתפעל מרוחב היריעה שאני פורש בספרי; הוא תמה ואמר: "איך הצלחת לאסוף כל כך הרבה חומר? מלאכה גדולה עשית!" והוא היפנה אותי להשגת הראב"ד בפ"ו ה"ב מהל' כלאיים, בה משתמש הראב"ד במילים אלו בתארו את עבודת הרמב"ם. עיינתי שם וראיתי דבר מעניין מאוד: הראב"ד כותב שם "חיי ראשי, לולא כי **מלאכה גדולה** עשה באסיפתו דברי הגמרא והירושלמי ותוספתא - הייתי מאסף עליו אסיפת עם וזקניו וחכמיו" וכו'; זאת אומרת שהראב"ד נמנע מ**לאסוף** על הרמב"ם אסיפת עם ולצאת נגדו ב"איסור" חמור על פסקיו המוטעים - מפני שהרמב"ם עבד קשה ואסף הרבה חומר כדי להגיע

לפסקיו אלה. אוכל להמליץ על זה מה שאמר יעקב אבינו "את עוניי ואת יגיע כפיי ראה אלוקים ויוכח אמש", כלומר, הקב"ה מגן עלי מפני לבן רודפי מפני שיגעתי ועבדתי עבודה קשה. אמנם כשראיתי את דברי הראב"ד האלו אמרתי אני בלבי שכנראה לא יגעתי מספיק בחמש עשרה השנים שלקח לי לכתוב את ספרי, כי אלמלי עבדתי יותר קשה אפשר להניח שלא היו כמה מזקני ישראל ומחכמיו יוצאים נגדי לאסור את פעולתי.

הכותב נ"י לא הסביר את הדברים הסתומים שציטט מפי הראב"ד הרב שטרנבוך שליט"א, דהיינו: "אם תמצא שהערכתך לגדולי ישראל תוגבר על ידי הקריאה בספר תוכל להמשיך לקרוא בו, ואם להיפך אז עליך לחדול". והשאלה צצה מאליה: הרי הרב שטרנבוך קרא את הספר, האם אינו יודע האם מתוך הקריאה בו תגבר ההערכה לגדולי ישראל או ח"ו תמעט? וכאן אגלה את אשר קרה בהמשך השתלשלות הדברים שפרופ' לב מתאר באמצע הרצאתו, דהיינו, אחרי ש"מספר אנשים הלכו לרב אלישיב שליט"א לדרוש ממנו להחרים את הספר" (שם עמ' 103). התלונה הוגשה למרן הרב אלישיב שליט"א ביום שלישי ר"ח כסלו תשס"ג, ובמוצ"ש שאחריו ביקר בני הגדול בביתו של מרן⁴, והלה פקד על בני לנסוע לבני ברק למתלונן משם⁵ במטרה להקים את הוועדה של קוראי הספר שמוזכרת ע"י הכותב נ"י בסוף דבריו. דרך אגב, הכותב תולה את נטיית הוועדה להתנגד להטלת האיסור במה שחבריה "קיבלו חינוך מערבי וחלקם אף למדו באוניברסיטה"; הכותב כנראה איננו יודע שחברי הוועדה המקורית שנטו להתיר את הספר נבחרו דווקא על ידי המתלוננים עצמם, ואני רק הסכמתי לבחירתם הם, ומשמע שלמתלוננים לא הפריע החינוך שחברי הוועדה קיבלו בצעירותם⁶. על כל פנים, למחרת ביקורו של בני בבית מרן הרב אלישיב נסעו שני בניי, ר"ק ורר"ק, עם חברם רמ"ש ועם תלמיד מובהק של הרב קוטלר זצ"ל, רא"ז, שהם ביקשו ממנו להצטרף אליהם כדי שכאדם נייטרלי יראה שהכל נעשה על הצד היותר טוב. בהיותם שם שאלו את המתלונן, שבינתיים היה באמצע קריאת הספר בשקידה כדי לעלות על כל מגרעותיו, האם הספר מביא להערצתם של הגדולים או לזלזולם? המתלונן גמגם וכחכת בגרונו וניסה להתחמק מלתת תשובה, עד שרא"ז לחץ עליו להשיב, ובסופו של דבר ענה: "הוא מביא להערצתם - אבל הוא כתוב כולו בצורה בלתי נכונה". הרי שגם ראש המתלוננים

4 בעת ההיא כשהחלה לבצבץ הטרוניה על ספרי שהיתי בחו"ל כמו שאמר פרופ' לב בהרצאתו (ריש עמ' 104), ובני הוא שעמד אז בקשרי המלחמה נגד שונאיו.

5 אשר לפי דבריו של עוזרו של מרן, הרב יוסף אפרתי, הוא היה היחידי מבין המתלוננים שמרן סמך עליו.

6 ובעצם, הרי הכותב נ"י בעצמו למד באוניברסיטה, ואם הוא פוסל כל תלמיד אוניברסיטה לשעבר מלשבת בוועדה שבאה להכשיר את הספר, היה צריך לפסול את עצמו גם מלפסול אותה; וכי קרוב, או פסול עדות אחר, פסול לעדות רק כשהוא מעיד לטובת קרובו - הלוא הוא פסול גם כשהוא מעיד לרעתו!

היה בדעה שהספר מביא להערצתם של גדולי ישראל, ולא להיפך; אם כן מה התכווין הראב"ד שליט"א כאשר לכאורה הטיל ספק בכך? חושבני שכוונת הרב הייתה שבין אנשי דורנו ישנן שתי דרכים איך להתייחס לגדולי ישראל: האחת היא להתייחס אליהם כבני אדם ילודי אשה, והאחרת היא להתייחס אליהם כברואים אגדיים. ובכן, אמר הראב"ד למטלפן האנונימי, אם אתה מסתכל על גדולי ישראל שמלפני מאה שנה כעל בני אנוש, אז מקריאת הספר הם רק יגדלו בעיניך, ותראה שהם היו אנשים גדולים באמת; אבל אם אתה מתייחס אליהם כאל יצורים דמיוניים, כ'שמות קדושים' ותו לא, חדל מלקרוא בספר, כי תתאכזב לראות שהיו בהם חיים, ושהם אכן היו בני אנוש.

וייתכן עוד, וזה נראה לי יותר, שהרב שטרנבוך שלא ידע מיהו המטלפן חשש שמא הוא אחד מהקנאים הפרועים שצריכים להיזהר מהם, ולכן ענה באופן המשתמע לשני פנים. אגלה לקוראי "המעין" שהיו קנאים כאלה שאיימו עלי בצעדים שונים ומשונים: הטלת חרמות עלי, עריכת הפגנות סביב ביתי וסביב בית הכנסת בו אני מתפלל, הפצת חוברות המכפישות אותי ואת בני משפחתי - הכל מתועד אצלי בכתובים שחור ע"ג לבן. הם סיכמו לעצמם שכיון שאני אכזר "דיני לסבול, ואסור להרפות מלרדוף אחרי". והיה קנאי אחד, פלוני אלמוני - דרכם בקודש להסתיר זהותם - שכתב אלי שיש קלא דלא פסיק שראש הישיבה שלו אמר שצריכים לקחת אותי לחורשת יער ושם להוריד את מכנסיי ולתת לי "משכנתא". הדברים היו יכולים להיות משעשעים, לולא שכוונת הקנאים בעידנא דריתחא שלהם הייתה רצינית. אחד מראשי כנופייתם אף העלה את ספרי על המוקד בפני תלמידיו! על כל פנים, הראב"ד שליט"א שמכיר את הרחוב החרדי הרבה יותר טוב ממני ידע שאין כדאי להתנגש בקנאים כי גם רבם ידחפו ואף רבם ידקורו, ולכן לא ענה לכותב בפה מלא מה שלפי דעתי הוא חושב בלבו: שהספר הינו כשר למהדרין.

נביאיך חזו לך שוא ותפל' (איכה ב, יד)

הכותב נ"י נוקט שהסיפור בספרי על אודות מכתב סתום שכתב ר' אהרן קוטלר הצעיר לארוסתו, בתו של הגרא"ז מלצר (והלה הראה את המכתב לרבו של ר' אהרן, הסבא מסלבודקה, להוכיח שחתנו־לעתיד זה איננו כה צדיק), מעלה במחשבתו הראשונית של הקורא שמדובר במכתב רומנטי. סהדי במרומים שעל דעתי אני כשכתבתי את הספר לא עלתה מחשבה כזו כלל וכלל. אחרי שהמתלוננים פרסמו את השקר הגס כאילו כתבתי בספרי שר' אהרן כתב מכתב תיפלות לארוסתו⁷ - ניתחתי אני לעצמי למה באמת לא עלה על דעתי שככה יבינו הקוראים את הסיפור, והעליתי כמה סיבות: קודם כל, מסופקני אם ר' איסר זלמן היה מוחה בזה שארוסה

7 ואף העבירו את השקר הלזה לעיתונאי אחד, וגרמו בכך שהוא יכתוב במוסף של שבת של עיתון "מעריב" (ז' שבט תשס"ג) מאמר עסיסי תחת הכותרת "הרבנים שורפים ספרים".

מומלצת של ספרות רוסית שכדאי שתקרא, וזה הרגיז את אביה, ר' איסר זלמן זצ"ל. כך סיפרה לו. לפי זה נשפך אור חדש על פרשת המכתב של ר' אהרן: מסתבר שזהו המכתב שהועבר מאת אביה לתשומת לבו של הסבא מסלבודקה!⁸ אלמלא כבר הודפסה "המהדורה המתוקנת" בשעה שנודע לי הדבר הייתי מוכרת, מפני שכתבתי בספרי רק את האמת ולפי ראות עיני, כמובן, לכתוב בספר לא ניחוש בעלמא - אלא לחתוך ולומר שבמכתב הנ"ל דובר על רשימה של ספרות רוסית שכדאי לארוסתו לקרוא. אך את "המהדורה המתוקנת" הוצאתי לאור כדי להפיס דעתם של המתלוננים על המהדורה המקורית, ואילו הייתי מגלה במהדורה החדשה שר' אהרן המליץ לארוסתו איזה ספרים ברוסית לקרוא - הרי היה ניתן עלי חרונם של תלמידי לייקווד ביתר שאת וביתר עוז! וכך, למרות שבמשך השנים בהן אספתי חומר (=חמר, יין הטוב המשומר לדורות בע"ה) כשהיתה מגיעה אלי ידיעה עתיקה ונשכחת הייתי רגיל לשוב עליה כמוצא שלל רב - בפעם הזאת שמחתי דווקא שידיעה מרעישה זאת לא הגיעתני בזמן, וכך לא נכנסה לספר. וזאת לדעת, שמה שהכותב נ"י לקראת סוף דבריו אומר שפרופ' לב הפריז על המידה בכותבו שר' אהרן הכיר את כל הספרות הרוסית, והוא טוען שלא מצא סימוכין לכך בספרי - איננו נכון: בעמ' 305 בספרי המקורי מצטט אני בפירוש את גיסי הרב ישראל שורין ז"ל שככה בדיוק אמר לו אבא מארי זצ"ל, חבר הנעורים של ר' אהרן: "ר' אהרן היה בקי בכל הספרות הרוסית הקלאסית" אמר אבא ז"ל לחתנו; גם מהסיפור שמסרה כלתו של ר' אהרן מוכח שהוא הכיר את הספרות הרוסית בהיקפה עד כדי כך שיכול היה לחבר רשימה של ספרות רוסית מומלצת לארוסתו. הדגשתי לעיל שרק במהדורה הראשונה של ספרי מופיעה עדותו של אבא ז"ל, כי ב"מהדורה המתוקנת", בה ניסיתי להמעיס בדברים שהפריעו לשלוותם של תלמידי לייקווד, השמטתי את העדות הזאת. גם ניסחתי את הדברים אחרת, כשכתבתי שרבים קרא ספרות רוסית כשהיה ילד צעיר. ולכן, במהדורה המקורית כתבתי בזה הלשון:

כמו הגיבור שלנו (אבא ז"ל), גם ר' אהרן קוטלר התעסק בעת ההיא בלימודי חול באופן שטחי. הוא התעניין יותר בספרות מאשר במדעים שמשכו את התעניינותו של אבא. אבא סיפר לחתנו הרב ישראל שורין שר' אהרן היה בקי בכל הספרות הרוסית הקלאסית. עובדה זו אושרה כאשר במהלך ביקור אצל ת"ח צעיר מתלמידיו של החזן איש שעמד בראש ישיבה בעיר רמלה (הרב דב צבי רוטשטיין) פלט ר' אהרן על ענין מסויים "זה נאמר על ידי (הסופר הרוסי) אלכסנדר פושקין" - כפי שדיווח ראש הישיבה ההוא. בישיבה שברמלה ביקרו ר' אהרן קוטלר, ר' שמואל גריינימן וכו' בקיץ של שנת תשי"ד... (ואני ממשיך שם בפרטי המעשה).

ואילו ב"מהדורה המתוקנת" כתבתי כך:

8 כי אין לנו לחדש שהיו שני מכתבים של ר' אהרן שהרגיזו את ר' איסר זלמן...

כמו הגיבור שלנו, קלט גם הצעיר אהרן פינס (שם המשפחה של ר' אהרן קוטלר היה פינס עד שהתחתן) קצת ידיעות חול בהיותו במינסק בתחילת שנות העשרה שלו. סיפור איך הפיק תועלת תורנית מחוייית נעורים זו התגלה לי בראיון שערכתי עם הרב דב צבי רוטשטיין. בקיץ של שנת תשי"ד עמד המרואיין, ת"ח צעיר מתלמידיו של החזון איש, בראש ישיבה ברמלה וכו' (ואני ממשיך בפרטי המעשה).

אכן לדאבוני, אף שבתקוה שהקנאים יניחו לי לנפשי שיניתי הרבה דברים ב"מהדורה המתוקנת", כמו הדוגמה שהבאתי, לא הועלתי מאומה בתקנתי: גם המהדורה הזאת נאסרה. ויש הרבה מה לדבר בזה, כי האיסור על "המהדורה המתוקנת" הוצא בשנת תשס"ז ביום חשוב מאוד - י"ד באדר - יום אשר חייבים להתבשם בו עד שלא יודעים בין ארור המן לברוך מרדכי... דווקא ביום זה שקדו אויביי להוציא איסור על ספרי, אבל אין כאן המקום להאריך במעשה הפורימי הזה. הכותב נ"י אמנם צודק כשהוא כותב שלא מצא בספרי שר' אהרן בצעירותו קרא גם ספרות קומוניסטית - אף שהכותב מאשר את דבריו של פרופ' לב שכך היה במציאות. אני לא ידעתי על זה, אך גם אם הייתי מודע לכך לא הייתי עושה מזה "מטעמים", כי כל מה שרציתי לציין בספרי הוא שאבא ז"ל וחברו, שהיה צעיר ממנו בעשרה חודשים, התעניינו, טרם עלותם לגדלות בתורה ובמוסר, באותם דברים שצעירים נורמלים אחרים בדור ההוא התעניינו בהם.

ובדרך אגב נודע לי מאחד המשתתפים בכנס רבני אירופה במוסקבה בכסלו דנן, אשר למד בישיבת חברון בריש שנת תשכ"ג כאשר התקיימה הלוויית ר' אהרן קוטלר בארץ ישראל, שרבו ר' יחזקאל סרנא ז"ל, שהיה תלמיד ישיבת סלבודקה בליטא כשלמד שם ר' אהרן, העיר אז: "ידעו בסלבודקה שר' אהרן, העילוי העצום, עדיו להיות גאון גדול; אבל שיהיה צדיק - אף אחד לא חלם. הלוא ידע אז את כל הספרות הרוסית בעל פה, והיה הולך לשמוע את נאומיו של טרוצקי!" ידיעה זו משלבת בתוכה את כל מה שכתבתי לעיל, וגם מדגימה איך שרק עיניו של הסבא מסלבודקה חזו את עתידו של תלמידו הגדול ר' אהרן ז"ל בכל היקפו.

'מאויביי תחכמני' (תהילים קיט, צת, לפי פירוש הרד"ק שם בשם אביו)

הכותב נ"י מציין שפגעתי לא רק בר' אהרן קוטלר זצ"ל אלא, ובאופן יותר חמור, בסבא מסלבודקה ובסבא מקלם ובקדוש ישראל רבי ישראל מסלנט, זכר צדיקים לברכה (והוא מתפלל שאיש לא מחה על כך). דבר זה מעניין מאוד, כי עד כה שמעתי רק שפגעתי בגדולים דלהלן (על פי סדר הא"ב):

ר' אברהם ישעיהו קרליץ, ה"חזון איש"

ר' אהרן קוטלר, ראש ישיבות סלוצק קלצק ולייקווד

ר' אליעזר גורדון, ראש ישיבת טלז

ר' אריה ליב ממיץ, ה"שאגת אריה"
 ר' ברוך בר לייבוביץ, ראש ישיבות סלבודקה וקמניץ
 ר' חיים סולוביצ'יק, ראש ישיבה בוולוז'ין ורבה של בריסק
 ר' יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה
 ר' ירוחם ליבוביץ, משגיח ישיבת מיר
 ר' משה מרדכי אפשטיין, ראש ישיבת סלבודקה
 ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, ראש ישיבת וולוז'ין (הנצי"ב)

שומר החכמה

ובזכות הכותב נ"י נוספו עוד שלושה לרשימה המכובדת הזו:
 ר' ישראל סלנטר, מחולל תנועת המוסר
 ר' נתן צבי פינקל, הסבא מסלבודקה
 ר' שמחה זיסל זיו, הסבא מקלם

ואל תחשבו ששמעתי ממקור אחד שפגעתי בכל הגדולים האלה - אלא מאן דאמר הא לא אמר הא, זה אמר בכה וזה אמר בכה. בסך הכל הגענו אם כן לתליסר⁹. בנוגע לחמישה מהם, ר' אהרן קוטלר, ר' אליעזר גורדון, ר' ברוך בר לייבוביץ, ר' חיים סולוביצ'יק ור' ירוחם ליבוביץ, נאמר לי פה ושם מה הן הטענות הקטנוניות עלי, ודחיתי אותן אחת לאחת. ברם, על רובם, כולל על שלושת הגדולים שנוספו על ידי הכותב נ"י, אין לי מושג במה פגעתי בכבודם. ולכן מזדהה אני לגמרי עם משפטו הנחרץ של הכותב נ"י בסעיפו האחרון: "אני עצמי הייתי מאושר יותר אילו במקום הכרזת איסור, היה מישהו לוקח על עצמו לחשוף את הפגמים שבספר". הוי, הלוואי שהיו עושים כך! מאוד מאושר הייתי אילו היו מתנגדיי מגלים לי מה פשעי ומה חטאתי כי דלקו אחרי, כי אז הייתי מראה להם על כל דבר ודבר שאינם יודעים על מה הם שחים. ואכן, כשהתלונות העלומות בצבצו ועלו בארץ ישראל ואני בחו"ל, כנזכר לעיל, ואזי הגיע לנו יורק נכדו של ר' אהרן ז"ל להמשיך במצוות הרדיפה ("זבערת הרע מקרבך") שהוא התחיל כאן בארץ, הצעתי לו שנארגן שם אסיפה של בני תורה והוא יפרוש בפניהם את טענותיו ואני אפרוש את תשובותיי, והם יכריעו עם מי הצדק. אבל הוא סירב. ולא רק על המהדורה המקורית סירבו מתנגדיי להתעמת אתי, אלא גם על "המהדורה המתוקנת" התחמקו בכל טצדקי מלשבת מולי. הרי דרישתי מאת מרן הרב אלישיב שליט"א הייתה שכאשר תצא לאור המהדורה החדשה המתוקנת, ומתנגדיי העיקשים בוודאי יבואו אליו בטענות על מה שנכתב גם בספר ההוא, שיגישו את עצומותיהם דווקא בפניי ולא יכו את רעם בסתר, מאחורי גבי, כפי שעשו במהדורה הקודמת כשהייתי בחו"ל. ומרן פסק ואמר, "דאָס איז אַ ריכטיגע טענה" (=זו טענה צודקת). אך לבסוף סייג מרן את פסקו, והחליט שאם אנשים שלא היו מעורבים באיסור הראשון, כלומר אנשים

9 ובכגון דא אני נזכר בתשובת רבי יהושע בן קרחה לגוי טרדן אחד, "עד שאתה משווה אותנו - לך והשווה את בניך", עיין ויקרא רבה פ"ד אות ו.

חדשים לכל הפרשה, יבואו להעיד, אין צורך שיעידו דווקא בפניי. ובגין כך יכלו מתנגדיי לרמות את מרן, בהביאם לפניי שני אנשים, אשר מלבד שאינם יודעים אנגלית במידה מספקת כדי לקרוא את ספרי גס היו מעורבים ושקועים עד צווארם בהוצאת האיסור הראשון, ויפח חמס זה אמר למרן ש"המהדורה המתוקנת" איננה שונה מהמהדורה המקורית. והנה, המהדורה המקורית, שהגיע לשוק בהפתעה, לקח למתנגדיי רק חודשיים לארגן את איסורה, ולעומתה "המהדורה המתוקנת", למרות שהם ידעו שהיא עומדת לצאת לאור, עברה חצי שנה מעת שמכירתה החלה עד שארגנו את האיסור. ולמה לקח להם זמן רב כל כך? כי לא הצליחו למצוא בקלות אנשים המוכנים לרמות - "לשם שמים" כמובן - את גדול ישראל ופוסקו; והם בעצמם, שעליהם ידע מרן שהיו מעורבים באיסור הראשון, לא אבו לשבת על יד שולחנו של הרב אלישיב שליט"א מיד בצאת הספר החדש לשוק ולטעון כנגדו, כי אז היו מוכרחים לשבת מולי (הרי מרן קבע ש"זו טענה צודקת!") ולתת עדיהם ויצדקו, דבר שבשום אופן לא יכלו, כי ידעו שאת טענותיהם אזים ואת עצתם אפר לו רק תינתן לי הזדמנות. והדברים ארוכים ויגעיים.

יונק"ם ישיב לצריו' (דברים לב, מג)

אוצר החכמה

עכשיו אשיב על שלושת הדברים הפרטיים בספרי שהכותב נ"י מגנה בחצי השני של מכתבו, והם (א) "הכותרת המבשרת כי הרב מפוניבז' קיבל את הרבנות בפוניבז' בזכות יכולתו לשחק היטב שחמט", וכן (ב) "האם ראוי להבליט שהרב ווכטפוגל נתמנה לרב בעירו מפני שנשא את בתו של הרב הקודם? האם זו תופעה יוצאת דופן שרבנות עוברת בירושה? האם זה בהכרח פוגם בהערכת כישוריו של היורש?" (ג) האשמתו שניסיתי באופן "מגמתי" להציג את עניין האיסור על ספרי כאילו ההשגחה כפתה על גדולי ישראל להתנהג בצורה לא ראויה.

ואגיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

(א) איך הרב האחרון של פוניבז' השיג את משרתו: מלשונו של הכותב נ"י יבין הקורא שבספרי כתבתי שהרב יוסף שלמה כהנמן זצ"ל נבחן על ידי טובי העיר הליטאית החשובה הזאת במומחיותו במשחק השחמט, ולא בלמדנותו ובכושר מנהיגותו. וזאת עלילה ממש. נקודת המוצא של התרחיב (הדיון, "אכסקורסוס") בספרי (עמ' 1049-1054) היתה שבישיבת סלבודקה היה משחק השחמט כל כך נפוץ עד שאבא ז"ל כינה את משחק השחמט "מחלה סלבודקאית". וכדרכם של תרחיבים ("אכסקורסוסים") שמשתלשלים מעניין לעניין, הובאו דברי הרב שלמה לורינץ ז"ל, שכשבא מהונגריה ללמוד בישיבת מיר שהייתה אז תחת ראשות בנו של הסבא מסלבודקה, הרב אליעזר יהודה פינקל ז"ל, היה ר' בייניש בנו של ראש הישיבה משחק בבין-הזמנים שחמט סימולטני נגד שבעה מתחרים כשעיניו מכוסות. והובא מה שהרב שכנא קולודצקי ז"ל סיפר לי על משחקיו עם אבא ז"ל, כשהאחרון למד כבר בכולל סלבודקה, והוא הגיע מאמריקה כיתום בודד בן שלוש עשרה ללמוד

בקובנה. ואח"כ מסופר שאבא ז"ל שיחק שחמט עם תלמידיו במחנה קיץ "קמפ מתיבתא" בהרים שבמדינת ניו יורק - ועם נכדו במוצ"ש חיי שרה בשנת תשכ"ז (כשאבא מארי ז"ל היה כבר בן שבעים וחמש), ואני מציג תיאוריות בתועלת החינוכית במעשיו אלו. ורק אז משתלשלים הדברים למה שהרב יוסף שלמה כהנמן ז"ל גילה למארחו הקבוע בלונדון ר' יעקב לויסון שליט"א, דהיינו את המעשה לפרטיו, איך שמתוך הידע שלו במשחק השחמט הצליח בשנת תרע"ה, כשהגרמנים שלטו בליטא בזמן מלחה"ע הראשונה, להציל ממות תשע מאות חיילים רוסים יהודיים שהיו אסורים במחנה שבויים גרמני ע"י העיירה וידז, במקום שהוא כיהן כרב. המפקד הגרמני, שותפו של הרב למשחק השחמט, היה מענה את שבוייו, וסיפר לרב כי הוא מתכנן להרעיב את אלפי השבויים עד שכולם ימותו. ומה עשה הרב? הוא היה משחד את שומרי המחנה ומגניב מתוכם את השבויים היהודים שניים שניים, והיה שולח את המורעבים האומללים לעיר רחוקה להבראה, ומשם לעיר הגדולה פוניבז', בה נטמעו בין היהודים הרבים שגרו בה עד שלא היה ניכר שיש בה תוספת גדולה של שבויי מלחמה שנמלטו. כמוכן שאם היה נודע לממשל על פעולתו זו היה מוצא הרב להורג מיד - הוא סיכן את חייו ממש. ואני מצטט את הרב יצחק שניידר ז"ל, שהכרתיו כשהיה מנהל הישיבה בה למדתי בחצי השני של העשור הראשון של שנות הת"ש - "מתיבתא תורה ודעת" (הוא חתום על סמיכתי לרבנות), ליד ותושב פוניבז', תלמיד חכם מובהק שהיה ממלא את מקום הרב כהנמן כשהלה היה נעדר מעירו מפאת נסיעותיו התכופות; הרב שניידר אמר שהרב כהנמן נבחר כרבה של העיר הגדולה פוניבז' למלא מקומו של הגאון הגדול הרב יצחק רבינוביץ', הידוע כר' איצל פוניבז', רק בזכות אנשי וידז הרבים שעברו בימי המלחמה מווידז לפוניבז'¹⁰. אני מביע את דעתי שאנשי וידז אלה היו השבויים שהרב כהנמן שיחרר אותם משביים, שהכירו תודה לאדם שסיכן את חייו ^{אוצר החכמה} לגאול אותם, ולכן התאמצו לבחור אותו כרב העיר. אני מביא סימוכין לתובנתי זו מכך שבספר המונוגרפיות "קשת גיבורים", שהרבה מאמרים בו נכתבו מתוך ראיונות שקיים מחברו עם גיבוריו, נאמר ש"הרב כהנמן היה מבקר בפוניבז' - מרחק של 165 ק"מ מעיירתו וידז - מזמן לזמן, כדי להושיב בה משפחות פליטים ולמצוא להם שיכון ועיסוק. העזרה וההצלה שסיפק להם בפוניבז' ובסביבותיה הביאו לו הוקרה ואהדה מכל היהודים שבעיר, בלי יוצא מן הכלל. לכן הוא היה נערץ ע"י מנהיגי הקהילה עוד לפני שנבחר כרבה". עד כאן תמצית התוכן של התרחיב המדובר, בו אני מגולל פרשה הרואית ועלומה בתולדות הרב כהנמן זצ"ל. ואני שואל: מה עוול מצא בי הכותב נ"י כי התקיפני?

10 ושם אני מפנה את הקורא למקום אחר בספרי בו אני מצטט מה שהובא בספר "בדרך עץ החיים", הביוגרפיה של ר' איסר זלמן מלצר ז"ל, שרא"ז היה אומר שאילו היו ממנים את ר' איצל ואת ר' חיים סולוביץ'ק להיות מגידי שיעור באותה ישיבה - היה ר' איצל מקבל את השיעור היותר גבוה, מפני שחידושויו הם יותר מבריקים.

(ב) התמנותו של הרב ווכטפוגל לרבנות של העיירה קול: מלשוננו של הכותב נ"י יבין הקורא שמגמתי במה שהזכרתי שהרב ווכטפוגל נשא את בתו של רב העיירה ומתוך כך קיבל את הרבנות - הייתה לפגום בהערכה כלפיו, ולכן העיר בצדק שתופעת ירושת רבנות אינה פוגמת בכישוריו של היורש. מאריה דאברהם! וכי הייתה כוונתי לפגוע ח"ו בר' משה יו"ט ווכטפוגל ז"ל? אני לא רק קראתי על האדם הגדול הזה במקורות שאינם ידועים לציבור הרחב, אלא גם זכיתי לפני יובל שנים לפגוש אותו ולשוחח איתו בעיר מונטריאל, קנדה, שם שימש ברבנות אחרי התפוצות של מלחה"ע הראשונה. ואעביר לקורא הישר את מה שכתבתי עליו בספרי (עמ' 1054-1057): כשפירטתי איך הרב כהנמן הגיע לרבנות פוניבז' בשנת תרע"ט, כשהגרמנים כבר נסוגו מליטא והממשל חזר לרוסים, הזכרתי שהעיר הזמינה אותו לבוא ולהספיד את ר' איצל בתום ימי השבעה, וזו הייתה הופעתו הראשונה הרשמית כמועמד לרבנותה. סיפרתי גם שבאותו פרק, בקצה המערבי של ליטא, בעיירת מולדתו קול¹¹ - שכב אביו, ר' ליב, ראש הקהילה במשך שנים רבות, על ערש דווי, כאשר בגלל התחלואות ששרר בליטא בסוף מלחמת העולם הראשונה הייתה העיירה מנותקת גם מוידז, שבקצה המזרחי של ליטא, וגם מפוניבז' שבאמצעה, ור' ליב לא ידע מה קורה אצל בנו. אכן פטירתו של ר' איצל הכתה גלים בכל המדינה, והחדשות העצובות נפוצו ברחביה במהירות הבזק. אז אמר ר' ליב הגוסס לאשתו: "אני אומר לך שבננו יוסף שלמה עוד ישב על כסא הרבנות של פוניבז'". בסוף השבעה לר' איצל, ביום שהבן נשא את דרשתו הראשונה הנ"ל בפוניבז', נפטר האב בקול, ולמחרת כשהבן קיבל לידו את כתב הרבנות נטמן האב בעיירתו - בלי שהאחד יודע על השני. ואני כותב בספרי שהרב משה יו"ט ווכטפוגל היה רבה של קול בעת ההיא, ואז אני מספר את סיפורם של תושבי קול הצדיקים ומתוך "העבר" תשכ"ו): רבה של העיירה היה בעבר ר' משה נתן שפיץ, שבשנת תרס"ב אובחן כלוקה במחלת צרעת מידבקת שהיתה אז חשוכת מרפא, והוא חוייב להתאשפז במוסד בידודי לחולי צרעת. שני מוסדות כאלה היו ברוסיה, האחד ממשלתי, במפרץ פינלנד סמוך לבירה פטרסבורג, והשני פרטי, במפרץ ריגה. ראש הקהל ר' ליב כהנמן נסע מקול לטלז, שם למד בנו אז, לשאול את גדולי התורה מה לעשות, ופגש שם את רבה של טווריג, ר' אברהם אהרן בורשטיין¹², והלה פסק שרבים צריך להיות הכי קרוב לעירו, דהיינו במוסד הפרטי, אף שזה יעלה לאנשי העיר הון רב. יהודי העיירה קיבלו עליהם את העול הכבד, ומתוך נאמנות לרבם החולה שכבר שוב לא יראו בחייהם, וכדי שתישאר הרבנות של עיירתם במשפחת רבם, אף חיתנו את בתו לתלמיד חכם גדול ומסרו לו את הרבנות. ומאן ניהו? הרב

11 בישיבות ליטא שהיו קוראים בהן את התלמידים על שם עיירותיהם נודע יוסף שלמה כהנמן כ"יושף קולר".

12 בעל "נר אהרן", שנפטר בירושלים בתרפ"ו, ובשנתיים האחרונות לחייו שימש כראש ישיבת "מרכז הרב".

משה יו"ט ווכטפוגל ז"ל, שהיה אחד מארבעה עשר התלמידים מסלבודקה (י"ד החזקה) שאיתם ייסד ר' איסר זלמן את הישיבה בסלוצק. זה מה שכתבתי. ואני שואל שוב: מה עוול מצא בי הכותב נ"י כי התקיפני?

(ג) הניסיון "המגמתי" להציג את עניין האיסור כאילו ההשגחה כפתה על גדולי ישראל להתנהג בצורה לא ראויה. אכן, בוודאי שאני מגן על ספרי באופן מגמתי, אלא מה? הרי ספרי הוא ה"מגנום אופוס" שלי, יצירת חיי, וכי לא אגן עליו? אכן, כשהכותב נ"י מתאר את התובנה שלי בעניין האיסור "כאילו ההשגחה כפתה על (האוסרים) להתנהג בצורה לא נכונה ולא ראויה" - הוא מציג אותה כמין גחמה שלי ותו לא; ואין הדבר כך.

ואסביר את דבריי. קיבלתי מסוף העולם ועד סופו מאות מחמאות על ספרי, שקוראיו הושפעו ממנו לייקר יותר את גדולי ישראל, ללמוד יותר, ולשמור מצוות באופן מוקפד יותר. רוב רובם של המתקשרים לא היו מוכרים לי, אבל אחד מיוחד היה מוכר לי - בעל תשובה ותיק, בן תורה, שחיבר ספרים רבי-מכר באנגלית. הוא שלח לי דוא"ל שלושה שבועות אחרי שספרי הופיע, בו הוא כתב (בתרגומי):

הספר כל כך מרענן! אני יודע שזה אולי יישמע משונה, אבל תוך כדי קריאה הרגשתי שוב את ההרגשה שהייתה לי כשהחלטתי לחזור בתשובה, וכבר עבר הרבה מאוד זמן מאז הרגשתי כך. חשתי זמן רב כאילו אני חי רחוק מאמונה אמיתית, שאני מתהלך בחשכה רוחנית למרות שאני ב"ה שומר מצוות ולומד תורה, ואני מרגיש שחייבים להיות גיבורי רוח באיזשהו מקום - אבל אני מכיר רק בודדים כאלו. והנה כשקראתי את הספר ראיתי שפעם באמת היו אנשים שיכול הייתי להרגיש מחובר אליהם, גדולים אמיתיים. רציתי להודות לך על כל העבודה שהשקעת בספר, ורציתי שתדע שמסתמא ישנם הרבה אנשים כמוני - אנשים שבוודאי לא חשבת שאתה הולך לחזק את אמונתם - שבמשך שנים יקבלו חיות מהחוויה שהייתה להם כשקראו בספר ופגשו בו גדלות אמיתית.

מה יאמר אדם זה לעצמו כאשר שבע שבתות עוברות, והספר ש'החזיק' ממנו כל כך נאסר על ידי גדולי תורה? הוא לא יאמר: אנשי בליעל באו לגדולי התורה ורימו אותם. הוא לא יחשוב שקרה כאן כעין הדבר המתואר על ידי ר' יחיאל יעקב וינברג ז"ל¹³:

יודעים אנו על פי הניסיון כי מסביב לכיסאו של אדם גדול שורצים ורבים בריות שפלות, מין רמשים קטנים, אשר קטנותן תהיה להן למבטח כי לא תראנה ולא תמצאנה, ועל כן יכולות הן, בהאפילן על עצמן בטליתו של ה"גדול", לעשות כמעשה הרמש, ולרדוף אחרי כל אדם ישר באין כל סכנה לנפשן. ויש לפעמים אשר אנשים ישרים נפגעים על ידי גאון מפורסם מבלי

13 ב"לפרקים" בהספדו על ר' אליה חיים מייזל ז"ל, רבה של לודז (מהד' י-ם תשס"ג עמ' קלג).

^{לפי חז"ל} הבין את חטאתם ופשעם, כסבורים הם שזאת היא "עקיפת עקרב" ומתמרמרים על הגאון, בעוד שבעיקר הדבר אין זאת אלא "נשיכה של שועל" היוצא מבית קודשי הקודשים של גאון, או לחישה נחש המתחמם בחיקו...

בעלי תשובה, אשר תמימים הם וצמאים ליהדות הם, לא יבינו בשום אופן את דברי הרב וינברג. כי כדי להאמין שדבר כמו שהוא מתאר (והוא מכיר אותו "על פי הניסיון") יכול לקרות בחוגינו במציאות, צריכים להיות יהודי דתי בן יהודי דתי בן בנו של יהודי דתי, המעורב בחברה הדתית לכל הפחות עשרה דרי. הבעל תשובה דידן, שהתאכזב מהוצאת איסור על ספר שמתוך קריאתו הוא בעצמו התלהב ממנו לקיות ולאמונה, יאמר: "אחרי שלמדתי תורה שנים רבות כל כך כנראה שעדיין אינני יודע באמת את דרך היהדות, אחרת איך הייתי מסוגל לחשוב שספר זה כה מועיל - בשעה שמומחי היהדות הגדולים אומרים שהוא כה 'טרף' עד שהוא אסור לבוא בקהל ה'?" ואם אחרי כל השנים שלמדתי יהדות עדיין לא הבנתי מהי, אני תוהה אם אי פעם אבין; ואולי דרך התורה איננה מתאימה לי"?... זאת תהיה מסקנתו ר"ל.

הטרמינולוגיה של הכותב נ"י אינה מדויקת כשכתב שניסיתי להציג את האיסור כאילו **ההשגחה** כפתה על גדולי ישראל להתנהג בצורה לא ראויה, כי רק על משהו יוצא מן הכלל שקורה **לטובה** אומרים שזאת "השגחה"¹⁴, וכשמשו בלתי מובן קורה לרעה מגדירים אותו "מעשה שטן". ומפני מה היה השטן מעורב בהחרמה בלתי מובנת זו? מה הרוויח השטן בזה? הוא התכוון להחליש את התופעה המפתיעה של דורנו, תנועת "בעלי התשובה". ומי באמת יודע איזה נזק גרמו אנשי הבליעל שהעלילו עלי לתנועת התשובה, לפחות בחוגי האינטליגנציה! ואני רוצה להעיר גם על סוף דבריו של פרופ' לב בהרצאתו:

יש מי שכתב שהספר הזה הוא כמו פרה אדומה, שמטמא את הטהורים ומטהר את הטמאים, אבל אני אומר ההפך: מי שטמא - הספר הזה כבר לא יטמא אותו, ומי שטהר הספר הזה יכול להוסיף לו עוד טהרה.

אני כמובן מודה לפרופ' לב ז"ל על שהגן על ספרי ממי שדימה את ספרי לפרה אדומה - שאינני יודע מי הוא. אכן, שמא הקורא את דבריי למעלה יאמר שאני צדקתי שלבעלי תשובה הספר טוב הוא, אבל לקוראים יראים ושלמים ועמוסים בתורה מבטן ומלידה הספר הזה מזיק, והוא יסכים עם הכותב שהוא שהגדרת ספרי הוא "פרה אדומה". אך אין אני רואה בפרה אדומה דבר שצריכים להתבייש בו: וכי התורה לא קבעה דין של פרה אדומה שהיא אחת מתרי"ג המצוות - מצווה שצ"ז במניינו של ספר החינוך (וגם מצווה שצ"ט), שמגדיר אותה "דבר גדול באומתנו"? זאת אומרת שאם אומרים על איזה דבר שהוא כמו פרה אדומה הרי שמשבחים

14 על פי הפסוקים בתהילים לג "ממכון שבתו השגיח אל כל יושבי הארץ" וכו' "עיני ה' אל יראיו" וכו' "להציל ממות נפשם" וגו'.

אותו, ולא להיפך; אם משתמשים במטפורה זו לשם ביזיון - מבזים את המצוות! ואם תשאל: הלוא פרה אדומה גם מטמאת, ואיך היא יכולה להיות מצוה ודבר גדול? התיירוץ הוא, כיון שהיא מטמאת טומאה קלה הדורשת רק 'הערב שמש', ולעומת זה היא מטהרת מטומאה חמורה בת שבעה ימים, בוודאי שהיא מצוה ודבר גדול. ולנידון דידן: אפילו תאמר שספרי מטמא את הטהורים, את הדתיים מלידה, ומטהר רק את ה'טמאים', את בעלי התשובה¹⁵ - צריכים אנו למדוד אם התועלת שהביא לאנשים אלה עלתה על הנזק שגרם לאנשים אחרים אם לאו, ורק אז להכריע אם יצא הפסדו בשכרו או יצא שכרו בהפסדו. וכי אלה שטענו שמצאו פגמים בספרי שקלו את הדבר באופן כזה? כדי לשקול דבר כזה צריכים להיות בקיאים בשפה של הספר ולקרוא אותו בעיון, ובטוח אני שמתנגדי לא עשו כן, ומסופקני אם היו יכולים לעשות כן. חושבני שמבחר התרגומים לעברית של שמו של ספרי, שנוצר ונולד בשם אנגלי, הוא סימפטום לא־ההבנה של תוכנו. הרי בנוסח האיסור קראו את ספרי בשם "עשיית גדול", ובהערכה שב"המעין" תשס"ד, וכן במאמר של פרופ' לב, קראוהו "גידולו של גדול", ובדברי הכותב נ"י כונה כבר בשם שלישי - "התהוותו של גדול"¹⁶...

וְאִשֶּׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת אַחִיךָ תִּשְׁמַט יָדְךָ (דברים טו, ג)

אני שמח שהכותב נ"י לא האשים אותי ב"ניסיון החד־צדדי והמגמתי לטהר את הספר על ידי הצגת חכמי ישראל וגדוליהם כאילו פועלים עפ"י תכתיבים של קנאים וחשוכים". לא רק שאני לא האשמתני, ח"ו, את גדולי ישראל שהם פועלים תחת תכתיבים, אינני יודע כלל מי האשים אותם בכך. אכן למעלה כבר כתבתי שהיו שרימו אותם לגבי "המהדורה המתוקנת", ויכול להיות שגם לגבי המהדורה המקורית רימו אותם המתלוננים, כשתרגמו באופן "חד־צדדי ומגמתי" את מה שהם קראו בספרי עבור הגדולים שלנו שאינם קוראים את השפה הזרה. הרי כתבתי למעלה שהרב שטרנבוך, שבעצמו קרא את הספר, הכשיר אותו - אפילו אם נסכים לכותב נ"י על פי שיחתו האנונימית שההכשר לא היה 'למהדרין'. אמנם פרופ' לב ז"ל הצהיר בתוך הרצאתו, כפי שצוטט ב"המעין", שחבר הוועדה של הרבנים קוראי האנגלית שהוקמה בפקודת מרן הרב אלישיב, הרב זליג אפשטיין זצ"ל (הוא היה זקן הוועדה ונכבדה), הכשיר את הספר, וההכשר הזה היה בהחלטיות כזאת עד שהעורך העיר (עמ' 104, הערת שוליים 7) "לשונו של הר"ז אפשטיין היתה: 'אין שום הצדקה

15 שזה איננו נכון, אלא כמו שאמר פרופ' לב הספר רק מוסיף טהרה לטהורים מעיקרא; אכן לשם הוויכוח גרידא אסכים שהספר מטמא את הטהורים.

16 ואילו הרב מגדל גרליץ, בהקדמת הספר "חידושי הגאון הרב חיים הלוי בסוגיות הש"ס" שהוציא לאור באדר תשס"ד, ובה הוא שופך בוז על ספרי, הגדיל לעשות בקובעו, בלי ספק על פי מומחיותו המובהקת בשפה האנגלית, ש"יותר נכון" לתרגם את שם הספר "איך עושים קריירה" (תרגום פורימי ממש!) מלתרגמו כפי שמופיע בלשון האיסור "עשיית גדול"...

לאסור את הספר". והנה יש תחת ידי צילום של מכתבו המעניין של הרב אפשטיין, שחושבני שכדאי להביאו בשלמותו לידיעת הכותב נ"י והציבור כולו¹⁷. והנה הוא:

ישיבת שער התורה-גrodna Yeshiva Shear Hatorah-Grodna

Rabbi Zelig Epstein
Zelig Epstein

אחרי עלייתו לרגל
הר סיני

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

בבית ה' אלוהינו, חסד וחסד
לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

לחם ה' אלוהינו, חסד וחסד

117-06 84th Avenue, New Queens, N.Y. 11418
(718) 848-1940

יום ה' לסדר ויגש [ז' טבת] תשס"ג לפ"ק

כבוד הגאון האדיר שר התורה וכו' מוהר"ר הגר"י אלישיב שליט"א.
שלום וברכת כל טוב,

17 דרך אגב: המכתב נשלח בדואר רשום למעונו של הגר"ש אלישיב, ומשום מה לא הגיע לידי מרן! רק עשרה חודשים לאחר מכן השגתי העתק ממנו בביקורי בארה"ב, והעברתי את ההעתק אליו.

אחרי ד"ש כת"ר בהוקרה כיאות.

נדרשתי לאשר שאלוני בשם כת"ר לחוות דעתי בענין כואב מאד, והיא פרשת ה"ספר ההיסטורי" שהוציא הרה"ג ר' נתן קמנצקי נ"י לאור. מעודי הנני מסתייג מלהתערב בעניני הכלל שגדולי הדור הם המוסמכים לטפל בהם. אולם מכיון שלפי דעתי ענין זה כרוך בפקוח נפש ממש, וגם בהשמצות, רדיפות והלבנת פנים ברבים למשפחה יקרה בישראל, לכן אני רואה חובה לנפשי לחוות דעתי בענין הזה.

אני מכיר את הרב ר' נתן נ"י עוד מנעוריו, והוא תלמיד חכם מובהק ויר"ש, ומעולם לא עלה על דעתו ח"ו לפגוע בכבודם של גדולי הדורות אשר מפיהם אנו חיים. כל פרט ופרט שהוא מביא בספרו הוא או ממש ששמע מאביו הגר"י זצ"ל, או מאנשים בני תורה ויר"ש שמעולם לא עלה על דעתם ח"ו לפגוע בשיעור קומתם של גאוני הדורות, והרב ר' נתן נ"י מסר כפי שקיבל בדיוק נמרץ כפי ששמעם. רובא דרובא מהם ידועים לי עוד מימי עלומי כפי שהיו נמסרים מפה אל פה בתוך כותלי הישיבה, לפעמים בשינויים קלים ובנוסחאות שונות.

לפי דעתי שאין שום הצדקה לאסור הספר הנ"ל.

ואני תפילה שהשם יתברך יברך את עמו בשלום ולא נוסף לדאבה עוד.

ח"ח 1234567

בידידות ובהוקרה רבה

אהרן זליג הלוי עפשטיין

★ ★ ★

ולסיום: בסליחות של ערב ראש השנה נמצאת סליחה בת שלושה עשר חרוזים שחברה על ידי שלמה הבבלי, המתחילה במילים "אנא עוררה אהבתך". בכל חרוז ישנן ארבע שורות, אשר שלוש הראשונות מכילות חמש מילים בכל אחת, והרביעית הינה ציטוט פסוק שיש בו אזכור של קורבת אחווה. בחרוז הראשון בחר הפייטן פסוק של אחווה כדי לתאר על ידו את היחס ששורר בינו, הפייטן, לבין כלל ישראל, אבל בשנים עשר חרוזיו האחרים פסוקי האחוה משמשים לו כמליצה ליחס שבין הקב"ה לעמו ישראל, כביכול. כך מפנה רבנו שלמה הבבלי בדרך זו את תפילותיו לאבינו שבשמים בעד כלל ישראל בשתי השורות האחרונות של החרוז הרביעי: "חנון, אתה ידעת את כל התלאות האל / 'כה אמה אחיך ישראל'", בשתי השורות האחרונות של החרוז החמישי: "יום-יום הנה עבדיך מוכים ולוקים / 'קול דמי אחיך צועקים'", ובשתי השורות האחרונות של החרוז העשירי: "רחמיך יתגוללו עליי כמנחם אבלי / 'מי יתנך כאח לי'".

ואל יהא דבר זה, דהיינו, לייחס להקב"ה קירבת אחווה לעם זו יצר, זר בעיניך, כי מצינו יותר מכך, והוא שהקב"ה נקרא ידיד של בריותיו (עיין מנחות נג ריש ע"ב) - וזה יותר תמוה, כי בין אחים, לכל הפחות, קטון וגדול שם יהוא, אבל בין ידידים שורה שוויון! ורואים עוד שהאחוה של היוצר ליצוריו דבר שכיח הוא בשמות אנשים בהם מורכבת המלה "אח", כגון אחיסמך למטה דן, ואחינועם אשת שאול, ואחיה השילוני¹⁸. הרי שה', יתברך שמו, מכונה אח לעם נולד, לזרע יעבדנו.

18 עיין בפירוש "דעת מקרא" לשמותיהם במקומותיהם.

ולאור הקדמה כללית זו בהבנת הסליחה, אצטט את החרוז השישי בשלמותו, כדלהלן:

^{הדפוס}מיום כסה, בשבתך על כיסא כבודך / מביט לסקור יחד לב מורדיך ועובדיך
נגוש כל בעל משאת בוגדיך / ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך.

כוונת הפייטן בחרוז זה היא להתפלל להקב"ה שמיום ראש השנה, בו עוברים לפני כיסא כבודו בסקירה אחת גם העמים וגם ישראל להבדיל, והלאה, יגבה הקב"ה מאת העמים כל מה שהם חייבים, ואילו את חובותיהם של עמו ישראל ישמיט. ואני מסיים את תגובתי לתגובת הכותב נ"י תוך ציון שבחורף זה מלאו שבע שנים להוצאת האיסור על ספרי, וסבורני שהגיע הזמן להפסיק לענות בו. לפיכך, בגיליון זה של "המעין", שיוצא לאור בחודש ניסן תש"ע, אני שוטח את בקשתי בפני הכותב, ואף בפני כל המתלוננים למיניהם, על ידי פרפראזה של פיוטו של רבי שלמה הבלבי:

אחרי תגובתי קול דמי צועקים: / אנא, מיום כסה למלכים ולרגלים -
עשו שמיטה, מקץ שבע שנים, / ואשר ישלכם את אחיכם השמיטו לעולמים!

נתן בהגר"י קמנצקי

★ ★ ★

לא נעלמה מר"ד פארדו הגמרא!

בגליון האחרון של 'המעין' במאמר על ייחוס סגולת אמירת 'נשמת' לריה"ח הביא הרב סטל שליט"א בהערה (עמ' 49 הע' 1) את דברי רבי דוד פארדו בשו"ת מכתם לדוד-או"ח סי' יג שאין מקור לשבח 'נשמת כל חי' בגמרא, ותמה על שנעלמה ממנו גמרא מפורשת במס' פסחים קיח, א: "מאי ברכת השיר, רבי יוחנן אמר נשמת כל חי". וליישב תמיהתו נראה לומר, שהרי רד"פ ב'מכתם לדוד' שם דן על אמירת 'נשמת כל חי' בתפילת שבת, ועל זה כתב: "והנה ידוע הוא דשבח זה של נשמת כל חי לא נמצא בש"ס כלל ועיקר, ולכך דינו פסוק כמו בכל שאר התוספות שנהגו להוסיף שעל כולן אין מחזירין אותן, וכמבואר סי' רפ"א. והנה אף שלא נמצא רמז ממנו בתלמוד, מקום מצאו המסדרים להסדירו בין ברוך שאמר לישתבח מטעמא בעלמא שהביא הטור בסימן הנזכר, דהואיל ויש בו מענין יציאת מצרים סמכוהו לשירת הים שהיא ענין יציאת מצרים". וא"כ כוונתו ברורה, שלא נמצא מקום בש"ס להזכיר שבח זה בתפילה, ואין קושיא על דבריו מכך שנזכר בש"ס לאומרו בסוף ההגדה של פסח.

ואחר כותבי זאת מצאתי שכן כתב בקיצור בשו"ת יחווה דעת ח"ה בהערה בסוף סי' ה.

עמיחי כנרתי